

УЧАСТЬ КНЯЗЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА В ІНТРОНІЗАЦІЇ УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ БЕЛИ ІV

Контакти між представниками династії Арпадів та галицько-волинськими Романовичами впродовж першої половини XIII ст. неодноразово ставали об'єктом серйозного зацікавлення. Завдяки ретельній роботі з літописами й латиномовними актовими та наративними матеріалами вдалося визначити головні віхи русько-угорських зовнішньополітичних зв'язків. Проте окремі факти та події, які стосуються складної боротьби за Галич і Галицьку землю середини 1230-х років, усе ще потребують докладнішого аналізу. Серед конкретних сюжетів на увагу заслуговує участь князя Данила Романовича (1201–1264) в інтронізації короля Бели ІV (1206–1270). До тлумачення політичного підтексту урочистості вдавалися не раз, часто дотримуючись протилежних поглядів на суть та значення проблеми. З огляду на важливість питання, варто, насамперед, окреслити коло джерел, де йдеться про неї, розглянути гіпотези дослідників, зіставити аргументи сторін.

Вказані церемоніальні заходи 1235 р. відомі, насамперед, на підставі свідчень хроністів XIV ст. Так, на сторінках “Пожонської хроніки” (“Братиславської хроніки”), складеної близько 1350 р. заходами невідомого автора, наближеного, як вважається, до впливового феодалного клану Чаків¹, вміщено опис сходження нового монарха з династії Арпадів на трон у Секешфегерварі (Білому місті): “Rex Wela filius eius post eum coronatus est in Cathedrali Ecclesia beati Petri in Alba, quam ipse consecrari fecit, Colomano duce, fratre eiusdem ensem regalem ad latus eius honorifice tenente, Daniele vero duce Ruthenorum equum suum ante ipsum summa cum reverencia ducente”². Аналогічний за змістом уривок без дати зберігся у німецькомовній “Хроніці гуннів” Генріха з Мюгельна (бл. 1319–бл. 1371). Нічого нового

¹ Macartney C. A. The medieval Hungarian historians: A critical and analytical guide. – Cambridge, 1953. – P. 142–143.

² Chronicon Posoniense / Ed. M. Florianus // Historiae Hungariae fontes domestici (далі – ННFD). – Budapestini, 1885. – Vol. 4. – P. 35–36. “Король Бела, син його [Андрія II – І. П.], у кафедральній церкві святого Петра у Білому [місті], [що] по

тому сама освячена була, після нього коронований: Коломан князь, брат його, королівський меч біля нього урочисто тримав, Данило, істинний князь Русі, коня його поперед нього з великою пошаною вів”. У старшому виданні князя Данила помилково названо “Samuele vero duce Ruthenorum”: Chronicon Hungarorum Posoniense / Ed. F. Toldy. – Budapest, 1852. – P. 36.

автор не додав, підтвердивши тільки, що герцог “Данило з Русі” (“herzog Daniel von Reussen”) справді вів королівського коня³.

Мартін Кальті (XIV ст.), капелан Людовика I Анжуйського (1326–1382), у “Композиції угорських хронік” уточнив дату інтронізації “напередодні жовтневих ід, першого святкового дня, коли співається: “Даруй мир, Боже” (“pridie Idus Octobris feria prima qua cantatur: Da pacem Domine”)⁴, що відповідає 14 жовтня 1235 р.⁵ Співзвучні повідомлення присутні в пам’ятках XV ст. “Будемській хроніці”⁶, “Дубницькій хроніці”⁷ та “Хроніці угорців” Яноша Туроці⁸. Очевидно, ці свідчення запозичені з давнішого нарративу – три останні твори загалом близькі за змістом, бо ґрунтуються на спільних джерелах⁹.

Отже, звістки про перебування князя Данила Романовича в Угорському королівстві та його участь в урочистостях найперше зафіксовані щойно в джерелах XIV ст. Однак їх пізні походження не впливає на достовірність самого переказу. Встановлено, що автори перелічених хронік для опису подій XIII ст. активно використовували втрачені першоджерела¹⁰. На користь раннього походження звістки існує й ще один додатковий аргумент. Поза увагою фахівців тривалий час залишалися свідчення “Життя святої Кінги”. Хоч сам його переказ не подає нових відомостей про участь руського володаря в урочистій процесії, повністю повторюючи цитований фрагмент¹¹, історія його написання підтверджує існування генетичного зв’язку між угорськими джерелами XIII–XIV ст.¹², втім, й у висвітленні участі князя в церемонії у Секешфегерварі. Його перебування восени 1235 р. при угорському

³ Heinrichs von Mügelns Chronik der Hunnen / Hrsg. M. G. Kovachich // Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke. – Ofen, 1805. – Bd. 1. – S. 82. Про хроніста див.: Kibelka J. Heinrich von Mügelns // Neue Deutsche Biographie. – Berlin, 1969. – Bd. 8. – S. 417–418.

⁴ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV / Ed. A. Domanovszky // Scriptorum rerum Hungaricarum. – Budapest, 1937. – Т. 1. – Р. 467. Про обставини написання цього тексту та хроніста докладніше див.: Spychala L. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV // The Encyclopedia of the Medieval Chronicle / Ed. by G. Dunphy, T. Andrews, S. Bagge, K. Bate, M. Derwich. – Leiden; Boston, 2010. – Vol. 1: A–I. – Р. 348.

⁵ Венгерский хроникальный свод // Древняя Русь в свете зарубежных источников. – Москва, 2010. – Т. 4: Западноевропейские источники / Сост., пер. и коммент. А. В. Назаренко. – С. 372, прим. 135.

⁶ Chronicon Budense / Ed. I. Podhradczky. – Budaë, 1838. – Р. 197–198.

⁷ Chronicon Dubnicense / Ed. M. Florianus // NHFD. – Budapestini, 1881. –

Vol. 3. – Р. 103–104.

⁸ Johannes de Thwroc Chronicae Hungarorum / Studio et opera J. G. Schwandtneri // Scriptorum rerum Hungaricarum. – Vindobonae, 1766. – Т. 1. – Р. 186.

⁹ Kaindl R. Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen IX., X., XI. und XII. // Archiv für österreichische Geschichte. – Wien, 1900. – Bd. 88. – S. 455–462.

¹⁰ Шушарин В. П. Древнерусское государство в западно- и восточноевропейских средневековых памятниках // Древнерусское государство и его международное значение / Под ред. В. Т. Пашуто и Л. В. Черепнина. – Москва, 1965. – С. 431–432.

¹¹ Vita et Miracula Sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis / Ed. W. Kętrzyński // Monumenta Poloniae Historica. – Lwów, 1884. – Т. 4. – Р. 684.

¹² Див.: Войтович Л. Де була столиця Лева Даниловича (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Кіїв; Львів, 2004. – Т. 1. – С. 712–720.

дворі засвідчив також Галицько-Волинський літопис¹³. Щоправда, вказівки на участь в інтронізації Бели IV тут немає.

Імпозантний сюжет, викладений одразу у декількох наративних угорських пам'ятках, віддавна сприйняла наукова література. Одним з перших на ці повідомлення звернув увагу Микола Карамзін, на думку якого старший Романович визнав себе ленником Бели IV, бажаючи, за підтримки нового короля, опанувати Галич¹⁴. Гіпотеза наразилася на критику – незрозуміла мовчанка літописця збудила підозри серед українських істориків другої половини XIX ст. Зокрема, Денис Зубрицький, апелюючи до лицарських рис характеру князя Данила, вважав неможливою його причетність до "принизливої" церемонії, що робила володаря васалом короля Угорщини¹⁵. Ці роздуми підтримав та розгорнув Микола Дашкевич. За його словами, Андрій II, батько Бели IV, відрікся від претензій на Галицьку землю ще після поразки 1233 р.¹⁶, тому руський князь мав перебувати в Секешфегерварі винятково як близький друг нового монарха. А свідчення про нібито шанобливе ведення королівського коня є лише фантазією угорських хроністів, бо неминучі політичні наслідки такого кроку (визнання власної підлеглості) суперечать наявним джерелам та, зрештою, подальшому розвитку подій¹⁷. Власне, візит до Угорщини, як вважав М. Дашкевич, припав на 1237 р., коли король кликав Данила Романовича до себе "на честь"¹⁸. Час поїздки руського володаря змістив на два роки також Ісидор Шараневич, який, загалом, скептично поставився до звісток середньовічних авторів¹⁹. Отже, в аналітичній думці середини – кінця XIX ст. автентичність переказу про відзначений "русський епізод" інтронізації Бели IV неодноразово ставилася під сумнів, найперше через однозначне визнання церемоніального обов'язку як складання ленної присяги.

¹³ Ипатьевская летопись / Под ред. А. А. Шахматова // Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – 2-е изд. – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 2. – Стб. 774. Повідомлення повторено у Густинському літописі: Густинская летопись / Ред. кол.: В. А. Кучкин (отв. ред.), Л. Л. Муравьева, А. М. Панченко // ПСРЛ. – Санкт-Петербург, 2003. – Т. 40. – С. 118.

¹⁴ Карамзин Н. М. История Государства Российского. – Москва, 1991. – Т. 2–3. – С. 505.

¹⁵ Зубрицкий Д. История древнего Галицкого-Русского княжества. – Львов, 1855. – Ч. 3. – С. 124–125.

¹⁶ Дашкевич Н. П. Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям. – Киев, 1873. – С. 48, прим. 1. Водночас дослідник відкликається до відомостей Васілія Татищева про розгром угорців у горах. Докладніше про це

див.: Татищев В. История Российская: В 7-ми т. / Под ред. С. Н. Валка и М. Н. Тихомирова. – Москва; Ленинград, 1964. – Т. 3. – С. 228. Згідно з актовими матеріалами, в 1233 р. військо Андрія II справді прямувало на Русь, король розраховував, що похід триватиме менше 25 днів: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejér.* – Budaë, 1829. – Т. 3, Vol. 2. – Р. 324; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Київ, 1993. – Т. 3. – С. 51, прим. 2. Результати кампанії докладніше не відомі ні з угорських, ані з руських джерел.

¹⁷ Дашкевич Н. П. Княжение... – С. 48, прим. 2.

¹⁸ Ипатьевская летопись. – Стб. 776; Дашкевич Н. П. Княжение... – С. 48, прим. 2.

¹⁹ Szaraniewicz I. Die Hypatios-Chronik, als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte. – Lemberg, 1872. – S. 123.

Довіру до тексту латиномовних джерел відновив Михайло Грушевський, вказавши, що підстави для ігнорування угорських звісток відсутні²⁰. Князь Данило, який бажав покласти край втручання Арпадів у боротьбу за Галицьку землю, на думку дослідника, цілком міг визнати вищість (якщо не зверхність) угорського монарха, хоча своєї мети цим так і не досягнув²¹. Компромісна позиція вченого, що, з одного боку, не суперечить писемним пам'яткам, але також не дозволяє визнати старшого Романовича безпосереднім васалом угорського короля, видається найпродуктивнішою. Принаймні, в сучасній літературі присутні кілька модифікацій такого погляду.

Значна частина істориків справді схильна вважати політично мотивований жест Данила Романовича актом формального визнання зверхності Бели IV. Володимир Пашуто тректував виконану "службу" винятково дружнім вчинком, зауваживши, що князь намагався також усунути короля від галицьких справ²². Не сумнівався у дипломатичній меті візиту старшого Романовича й Микола Котляр, водночас визнаючи, що сподівання домогтися якщо не приязні, то бодай нейтралітету угорського монарха зазнали невдачі²³. Маріуш Бартніцький припустив, що князь Данило визнав себе ленником Бели IV: у Київській державі існувала форма підпорядкування молодших слабших князів сильнішим через складання присяги та цілування хреста, подібний акт міг відбутися у 1235 р.²⁴. Дослідник, однак, додав, що цей крок розглядався винятково як політичний маневр²⁵.

Погляди М. Грушевського розгорнув Олександр Майоров. Він тлумачив подію як визнання формального підданства угорському королю, спрямоване проти інших претендентів на Галицьку землю – Михайла Всеволодовича (1179–1246) та його сина Ростислава (бл. 1219–бл. 1264), водночас князь Василько Романович шукав допомоги при польському дворі²⁶. Ймовірно, задля звільнення Галича сини Романа Мстиславовича планували скористатися іноземною військовою допомогою, що вимагало певних політичних поступок. Однак успіху (до того ж і у залученні угорських контингентів) досягнути не вдалося: боротьба за землі прикарпатського князівства із чернігівськими Ольговичами спалахнула з новою силою²⁷. Зауваження доволі цінне. Можливо, військової потуги для боротьби проти Михайла Всеволодовича справді не вистачало – особливо після невдалих дій весни-літа 1235 р. у Київському та Чернігівському князівствах²⁸. Якщо галицько-волинський

²⁰ Грушевський М. Історія... – С. 52–53.

²¹ Там само. – С. 53.

²² Пашуто В. Т. Внешняя политика древней Руси. – Москва, 1968. – С. 257.

²³ Котляр М. Коментар до літопису // Галицько-волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. – Київ, 2002. – С. 220.

²⁴ Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005. – S. 95.

²⁵ Ibidem. – S. 96.

²⁶ Майоров А. В. Галицко-Волынская

Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 588–589.

²⁷ Его же. Внешняя политика Даниила Романовича в середине 1230-х годов // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 58–60.

²⁸ Докладніше див.: Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. – Київ, 1991. – С. 284–285; Войтович Л. Терези фортуни // Александрович В.,

книжник підкреслив Данилів талант полководця²⁹, то, для прикладу, Новгородський І літопис згадав розгром галичан поблизу Чернігова³⁰. За таких обставин Романовичі вдалися до випробуваного методу пошуку союзників, втім, – серед володарів сусідніх держав. Коли князю Васильку вдалося залучити на свій бік сандомирські дружини Болеслава V Сором'язливого (1226–1279)³¹, то старший брат прихильності Бели IV не здобув³².

В історіографії побутує й альтернативний погляд на угорські зусилля 1230-х років. Зокрема, у коментарях до перекладу “Композиції угорських хронік” Олександр Назаренко визнав ведення коня свідченням безпосередньої васальної залежності руського володаря³³. Версію про зверхність представника династії Арпадів над Данилом Романовичем підтримав також Віталій Нагірний³⁴. Подібна думка присутня й у Даріуша Домбровського. Він визначив епізод 1235 р. як повернення до старих русько-угорських угод 1206 р., коли малолітні Романовичі присягнули Андрію II, а, отже, змушені були визнавати й владу його наступників³⁵. Ґрунтовні студії непростого питання провів Мирослав Волощук³⁶. Його увагу, окрім згаданого сюжету західних хронік, привернув також літописний фрагмент 1237 р., коли король “звалъ его (Данила – І. П.) на честь”³⁷. За аналогією з використанням у тексті словосполучення “злее зла честь Татарска”³⁸ для позначення принижень князя в Орді й фактичного визнання підвладності монгольським правителям, так само зроблено висновок про підлеглість угорському монархові³⁹. Запропонована аргументація оригінальна і заслуговує ретельного аналізу.

Слово “честь”, залежно від контексту, має декілька тлумачень. У “Матеріалах до словника давньоруської мови” визначний філолог-славіст Ізмаїл Срезневський розглянув наступні варіанти: честь, почесть, повага, вшановування, похвала, благоговіння, гідність⁴⁰. Упорядники інших академічних довідкових видань підтверджують висновки авторитетного

Войтович Л. Король Данило Романович (Славетні постаті Середньовіччя. – Вип. 3). – Біла Церква, 2013. – С. 102–103.

²⁹ Ипатьевская летопись. – Стб. 772–773.

³⁰ Новгородская первая летопись Старшего и Младшего изводов / Под ред. и с предисловием А. Н. Насонова. – Москва; Ленинград, 1950. – С. 73–74.

³¹ Włodarski B. Polska i Rus 1194–1340. – Warszawa, 1966. – S. 108–109; Котляр М. Коментар.... – С. 221.

³² Майоров А. В. Внешняя политика... – С. 57.

³³ Венгерский хроникальный свод. – С. 372, прим. 139.

³⁴ Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264. – Kraków, 2011. – S. 208.

³⁵ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz Król

Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. – Kraków, 2012. – S. 188–189.

³⁶ Волощук М. М. Васальна залежність Данила Романовича від Бели IV (1235–1245 рр.): джерела, історіографія та коротка постановка проблеми // Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали Міжнародної конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.). – Київ, 2006. – С. 86–95.

³⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 776; Волощук М. М. Васальна залежність... – С. 88.

³⁸ Ипатьевская летопись. – Стб. 807–808.

³⁹ Волощук М. М. Васальна залежність... – С. 88, 92.

⁴⁰ Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – Санкт-Петербург, 1912. – Т. 3. – Стб. 1571–1573.

попередника – ні в X–XI ст., ані за пізніших часів значення іменника суттєвих змін не зазнало⁴¹.

На сторінках Галицько-Волинського літопису словоформа, зазвичай, не виходить за рамки окресленого спектру і використовується, переважно, для позначення успішного завершення військових кампаній чи укладання мирних угод (повернення “з честю”)⁴², урочистого і люб’язного прийому посольств, гостей та союзників⁴³, рідше – гідності⁴⁴. Заклик угорського короля прибути “на честь”, радше, можна пов’язати з виконанням почесної місії: князь мав виступити одним із посередників при урегулюванні конфлікту у герцогстві Австрійському та Штирійському⁴⁵. Прикметно, що саме слово у тотожному розумінні присутнє ще в одному епізоді, дотичному до австрійських справ. Під час Пресбурзького з’їзду 1248 чи 1249 рр., де обговорювалося успадкування вакантного престолу підальпійських земель, угорський король особисто допоміг руському володарю перевдягнутися – “и такоу честь творяшеть емоу [Данилові]”⁴⁶. Відповідно, тлумачення запрошення “на честь” як один з виявів підлеглості Данила Романовича Белі IV є проблемним. Наведені факти однозначно його не підтверджують.

Водночас серед літописного матеріалу наявні кілька згадок про “честь” у сюжетах, які з відносинами сюзерен-ленник можна пов’язати лише суто умовно. Наприклад, Мстислав Удатний (†1228) після битви за Галич зберіг життя боярину Судиславу і “честью великою почтивъ его и Звенигородъ дасть емоу”⁴⁷. Тут відображено надання васалу міста, хоча в чому саме полягала “честь” – вказати складно. Звенигород – давня князівська столиця. Чи не перехід її до “звичайного” феодала хотів підкреслити літописець?

1229 р. польсько-волинське військо обложило Каліш у Великопольщі. З мурів питали Конрада I (1187–1247), що коли він поставить на заборолах руську хоругву, то “комуу честь оучиниши не Романовичема ли а свою честь оуничижиши”⁴⁸. Відомо, що у другій половині XIII ст. мазовецькі володарі були підвладними нащадків князя Романа Мстиславовича⁴⁹. Проте в наведеному уривку про складання ленної присяги польських правителів, звичайно, не йдеться. Захисники Каліша, радше, підкреслили, насамперед, честь для князів Данила і Василька оволодіти містом – “не даи славы Роуси”⁵⁰.

Найближчою до “васального” розуміння терміну є літописна оповідь про загибель князя Михайла Всеволодовича. Безрезультатно намагаючись після

⁴¹ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. кол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. – Київ, 1978. – Т. 2: Н–Я. – С. 538–539; Старославянський словарь (по рукописам X–XI веков) / Под. ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – Москва, 1994. – С. 786–787. В обох виданнях “честь” додатково тлумачиться як милість, свято, торжество.

⁴² Ипатьевская летопись. – Стб. 757, 826, 856, 862, 870, 878, 886, 936, 896.

⁴³ Там же. – Стб. 719, 729, 809, 816.

⁴⁴ Там же. – Стб. 820.

⁴⁵ Майоров А. В. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических связей XII–XIII вв. (Studiorum slavico-orbis). – Т. 1) – Санкт-Петербург, 2011. – С. 658.

⁴⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 814–815.

⁴⁷ Там же. – Стб. 738.

⁴⁸ Там же. – Стб. 757.

⁴⁹ Котляр М. Коментар... – С. 345.

⁵⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 757.

монгольського погрому знайти притулок в Угорщині (ані Бела IV, ні Ростислав Михайлович, на той час вже одружений з угорською принцесою, “чести емоу не створиста” – sic!), ображений чернігівський князь вирушив до ставки Батия за ярликом на свої володіння. Після відмови виконувати передбачені у монголів ритуали (він не поклонився отцю ординських законів – “тобе [Батию] кланаемса и чести приносим ти”) князь був убитий⁵¹. Важко уявити, аби угорський монарх заприсягнув руському володарю, хоча той і був його свекром. Мабуть, князя Михайла не тільки не зустріли з належними його особі почестями, а й відправили ні з чим. Варта уваги також відмова вчинити необхідний ритуал у ставці степовиків. Очевидно, отцю ординських законів, чого вимагав монгольський етикет, вклонився князь Данило Романович, який отримав ханську грамоту на свої володіння⁵². Можливо, саме цей момент був негативно сприйнятий літописцем, для якого примушення його покровителя до відступлення від християнських цінностей відобразилося у формулі “злее зла честь Татарска”. Князь ставав васалом ординців⁵³, але “честь” у тексті з негативними конотаціями, очевидно, більше позначає принизливі для впливового руського володаря “почесті”, ніж підкреслення залежного статусу.

Отже, версія про визнання з боку князя Данила своєї підлеглості Белі IV не знаходять беззаперечного підтвердження в джерелах. Нейтралітет нового угорського монарха, якщо з довірою поставитися до тези про його зверхність над волинським правителем, виглядає дивним на тлі невдачі старшого Романовича у подальшій боротьбі за спадок свого батька. Очевидно, церемонія ведення коня під час коронаційних урочистостей мала інше значення.

Оригінально до вирішення питання підійшов Мирослав Лабунька. На підставі дослідження аналогічних епізодів з історії інших країн він встановив, що руський володар під час інтронізації виконував почесний обов'язок конюшого (лат. – *Officium stratoris*), виявляючи повагу до угорського монарха, не пов'язану, однак з визнанням ленної залежності⁵⁴. Як приклад автор навів аналогічну роль володарів Данії та Норвегії під час коронації правителя Швеції у 1210 р., що ніяк не позначилося на їх становищі⁵⁵. Цю версію підтримав Олександр Головка, вказавши також на незмінність суверенного статусу князя Данила⁵⁶. З висновками М. Лабуньки погодився й Леонтій Войтович, підкресливши, що старання волинського правителя не були безплідними. Вдовольнивши амбіції короля, князь у 1236 р. домігся відтермінування заручин доньки Бели IV та Ростислава Михайловича, по суті, – укладання союзу Арпадів з чернігівськими Ольговичами⁵⁷.

⁵¹ Там же. – Стб. 795.

⁵² Князь, певно, окремо присягав за Галицьку землю: *Nagirnyj W. Polityka zagraniczna...* – S. 229.

⁵³ *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. – Київ, 1984. – С. 100.

⁵⁴ *Лабунька М.* Князь Данило Галицький і коронація короля Бели IV (Чин: *Officium Stratoris*) // *До джерел.* – С. 560–561.

⁵⁵ Там само. – С. 554–561.

⁵⁶ *Головка О.* Князь та король Данило Романович: віхи політичної діяльності // *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі* (Матеріали Міжнародної наукової конференції 29–30 листопада. 2007 р.). – Львів, 2008. – С. 160–161.

⁵⁷ *Войтович Л.* Угорський пасьянс // *Александрович В., Войтович Л.* Король Данило Романович. – С. 104–105.

Старший Романович діяв у вкрай несприятливий час. Імовірно, восени 1235 р. Галич вже перебував у руках Михайла Всеволодовича і боярської партії, прихильної до нього⁵⁸. За таких обставин здобути військову підтримку було вкрай складно. Проте, засвідчуючи повагу до Бели IV, князь Данило прагнув завадити порозумінню між новим правителем Галицької землі та володарем угорського престолу: церемонії ведення коня, безумовно, передували переговори, в ході яких старший Романович міг вжити усіх доступних дипломатичних заходів, аби переконати угорського монарха до продовження політичної лінії на союз з Арпадами.

Навіть беручи до уваги можливе зречення Андрія II від власних прав у 1233 р., зацікавлення угорців до прикарпатських земель і Пониззя зберігалося надалі. Варто пам'ятати, що, поруч з волинським князем, у церемонії брав участь принц і колишній галицький король Коломан, який в офіційній документації продовжував послідовно вживати титул "rex Ruthenorum"⁵⁹. Його правління свого часу перервалося через законні претензії на дідівську спадщину Мстислава Мстиславовича Удатного⁶⁰, що згодом піддався намовам впливових бояр й уступив власні права королевичу Андрію, видавши за нього доньку⁶¹. Про вірогідність відновлення на троні брата Бели IV інформації не збереглося, але прагнення Арпадів опанувати сусіднє князівство можна підтвердити важливим доказом з "Угорсько-польської хроніки" невідомого автора. Вона охоплює історію Паннонії від часів Аттіли до смерті Ласло I (1040–1095), канонізованого 1192 р.⁶². На переконання фахівців, текст укладено наприкінці 1220-х років у Славонії (сучасній Хорватії) при дворі Коломана – кілька тенденційних фрагментів, закладених в ньому, мали обґрунтувати законність урядування угорського двору у Прикарпатті⁶³. Сумнівно, аби Бела IV відмовився від амбіцій повернути втрачені руські володіння, хоча б і через укладання союзу з Михайлом Всеволодовичем та його сином Ростиславом. Князь Данило мав зважати на ці обставини і завадити об'єднанню своїх супротивників. Варто підтримати версію М. Лабуньки: *Officium stratoris* як вияв шанування та поваги до угорського монарха, з одного боку, свідчив про визнання вищості королівської гідності, але водночас не привів до васальної присяги. Добровільний жест дав змогу виграти час для зміцнення власної коаліції і відкривав перспективи для подальших

⁵⁸ Ипатьевская летопись. – Стб. 774.

⁵⁹ Римська курія королівського достоїнства правителя не позбавляла: *Procházková N.* Postavenie haličského kráľa a slavónskeho kniežata Kolomana z rodu Arpádovcov v uherskej vnútornej a zahraničnej politike v prvej polovici 13. storočia // *Medea. Studia mediaevalia et antiqua*. – 1998. – Vol. 2. – S. 72–73.

⁶⁰ Войтович Л. Мстислав Удатний // Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. – С. 55.

⁶¹ Головка О. Галицький період діяльності князя Мстислава Мстиславича

Удатного // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Київ, 2007. – Вип. 7. – С. 88.

⁶² *Kaindl R.* Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen III. und IV. // *Archiv für österreichische Geschichte*. – Wien, 1895. – Bd. 82. – S. 587–596.

⁶³ *Homza M.* Uhorsko-pol'ska kronika. Nedoceneny prameň k dejinam strednej Európy. – Bratislava, 2009. – S. 23–27; *Grzesik R.* Nowe wydanie Kroniki węgiersko-polskiej // *Studia Źródłoznawcze*. – Warszawa, 2012. – T. 50. – S. 101.

переговорів. Доцільно підкріпити ці судження додатковими аргументами, розтлумачивши суть церемонії ведення коня на тлі звичаїв епохи.

Обов'язок або служба конюшого – поширений ритуал надання почес-ті, визнання певної переваги наїзника над тим, хто тримається за вуздечку. Символічне значення цього сакрального обряду вивчається тривалий час. Урочистість, очевидно, зародилася в Середні віки на території Західної Європи. У Римській імперії та Візантії, що чимало успадкувала з античних звичаїв, слідів існування подібної практики не віднайдено⁶⁴.

Ідеологічної підставою для виникнення традиції *Officium stratoris* є сфальшована грамота Костянтина I (272–337), якою він нібито передав папі Сильвестру I (+335) владу над Вічним містом (т. зв. “Костянтинів дар” – “*Donatio Constantini*”). Згідно з документом, правитель добровільно вшанував намісника апостола Павла, виконавши службу конюшого⁶⁵. Фальсифікат легітимізував владу понтифіка над світськими володарями, а відповідний елемент процесії згодом увійшов до коронаційного церемоніалу німецьких імператорів.

Ведення папського коня стало знаком поваги, символом єдності світської та церковної влад⁶⁶. Проте з часом до церемоніалу додалися нові елементи. Уже в 1155 р. Адріан IV (1115–1159) вимагав від Фрідріха I Барбаросси (1122–1190), аби той під час урочистого ритуалу тримався за праве стремено – лише після тривалих перемовин король погодився на поставлені умови⁶⁷. Нововведення, яке отримало назву *Officium stratoris et strepae*, походить, як вважається, з Англії, й асоціюється із визнанням підлеглості: подібне зобов'язання виконували британські світські васали стосовно своїх сеньйорів⁶⁸. Обряд відомий і в інших країнах. До нього, наприклад, відкликаються окремі сюжети “Пісні про Нібелунгів”⁶⁹ – анонімної німецької поеми кінця XII – початку XIII ст.

Різниця між обома церемоніальними службами, безперечно, існувала. Наприклад, із почесями зустрів Альфонс X Мудрий (1221–1284), правитель Кастилії, майбутню дружину свого брата Христину (1234–1262), доньку норвезького короля Хакона IV (1217–1263): іспанський володар вийшов назустріч обозу, з яким подорожувала скандинавська принцеса, взяв

⁶⁴ *Twyman S.* Papal ceremonial at Rome in the twelfth century. – London, 2002. – P. 78. Ще на початку XX ст. існувала версія можливого “візантійського” походження *Officium stratoris*: *Holtzmann R.* Der Kaiser als Marschall des Papstes. Eine Untersuchung zur Geschichte der Beziehungen zwischen Kaiser und Papst im Mittelalter. – Heidelberg, 1928. – S. 22. Гіпотезу, однак, заперечено: *Eichmann E.* Das Officium Stratoris et Strepae // *Historische Zeitschrift*. – 1930. – Vol. 142. – S. 21, not. 1.

⁶⁵ *Кореневский А. В., Пилюгин А. Ю.* *Officium stratoris* и “шествие на ослати”: происхождение и семантика ритуалов // *Cogito*. Альманах истории идей. –

Ростов-на-Дону, 2011. – С. 204–207.

⁶⁶ *Schüppel K. C.* The stucco crucifix of Saint Peter's reconsidered: textual sources and visual evidence for the Renaissance copy of a medieval silver crucifix // *Old Saint Peter's Rome* / Ed. by R. McKitterick, J. Osborne, C. N. Richardson and J. Story. – Cambridge, 2013. – P. 322.

⁶⁷ *Кореневский А. В., Пилюгин А. Ю.* *Officium stratoris*... – С. 208.

⁶⁸ *Stroll M.* Symbols as Power: The Papacy following the Investiture Contest. – Leiden, 1991. – P. 194–196.

⁶⁹ *Hasty W.* From Battlefields to Bedchambers: Conquest in the Nibelungenlied // *A companion to the Nibelungenlied* / Ed. by W. McConnell. – New York, 1998. – P. 88.

за вуздечку її коня та провів до міста⁷⁰. Процесія мала на меті вшанувати майбутню родичку впливового монарха – “служба” конюшого при цьому не має іншого тлумачення.

Ще більше підстав для розрізнення суті двох обрядів дає образотворче мистецтво. У 1220 р. Фрідріх II Гогенштауфен (1194–1250) під час урочистостей смиренно тримався за стремено коня папи Гонорія III (1148–1227). Надалі німецький правитель не бажав бути послухним римським понтифікам і в ході жорсткої політичної боротьби Інокентій IV (1195–1254) відлучив імператора від Церкви⁷¹. Водночас, шукаючи компромісу, клір був готовий іти на поступки. Зокрема, ця ситуація позначилася на оздобленні церкви Санті Куаттро Коронаті у Римі. На одній з фресок “службу” конюшого зображено так: імператор тримається за вуздечку, тобто виконує *Officium stratoris*, але, все ж, не *Officium stratoris et strepae*. Послання доволі однозначне. Заради порозуміння, церковні сфери відмовлялися від безпосереднього визнання Фрідріха II ленником, залишаючи за собою, можливо, лише номінальну зверхність над світським володарем.

Досліджують символічне значення цього обряду в православних державах набагато складніше через недостатність джерельних матеріалів. Під впливом західної культури обов'язок конюшого поступово проник до Візантійської імперії. Історик XII ст. Іоан Кіннам ще дивувався суті коронаційного дійства: “І з того часу немає в ньому [Римі] ні архиерея, ані правителя: там піднесений царською величчю, всупереч власній гідності, йде пішки поперед ідучого верхи архиерея і виконує обов'язок його конюшого; а перший, володаря називаючи імператором, вважає його тотожним царю”⁷². Проте після завоювання Константинополя хрестоносцями 1204 р. ставлення до “латинських ритуалів” змінилося. У 1258 р. Михаїл VIII Палеолог (1224/25–1282), переслідуючи власні політичні цілі, виконав *Officium stratoris* для патріарха Арсенія (бл. 1200–1273). Доступна також інформація про існування церемонії наприкінці XIV – на початку XV ст. базується на ненадійних джерелах, тому потребує обережного трактування⁷³.

У старокіївській традиції подібної практики, наскільки відомо, не існувало. Лише від кінця XV ст. звістки про *Donatio Constantini* з'являються у пізніх новгородських, псковських і московських пам'ятках⁷⁴. Давніші літописні повідомлення (і, особливо, мініатюри) зафіксували інший обряд

⁷⁰ Fischer E. Auf der Jagd nach Prinzessin Kristin in spanischen Quellen // *Collegium mediaevale*. – 2012. – Bd. 25. – S. 86.

⁷¹ Rader O. B. Friedrich II. Der Sizilianer auf dem Kaiserthron. Eine Biographie. – München, 2010. – S. 473–477.

⁷² Перекладено за: *Иоанн Киннам*. Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов / Перевод под ред. профессора В. Н. Карпова. – Санкт-Петербург, 1859. – С. 243.

⁷³ Відмінності урочистостей 1258 р. полягали у тому, що, по-перше, Миха-

їл VIII на той час ще не був повноправним правителем, а лише регентом, і, по-друге, вів патріаршого віслюка. Про це, а також про згадки “служби” конюшого у пізній Візантії див.: *Angelov D. The Donation of Constantine and the Church in Late Byzantium // Church and Society in Late Byzantium / Ed. by D. Angelov*. – Kalamazoo; Michigan, 2009. – P. 113–117.

⁷⁴ *Ostrogorsky G. A. Zum Stratordienst der Herrschers in der byzantinisch-slawischen Welt // Seminarium Kondakovianum*. – Praha, 1930. – T. 7. – S. 193–204;

присяги: встановлення особистої залежності супроводжувалося врученням меча⁷⁵. Це не суперечить тому, що у Галицькому та Волинському князівствах, тісно пов'язаних культурними і економічними зв'язками із західно-європейськими середньовічними країнами, не знали суті *Officium stratoris et strepae*. Навпаки, зміст ритуалу був добре відомим і не дарма старший Романович під час церемонії тримався саме за вуздечку, а не праве стремено⁷⁶. Очевидно, визнання своєї підлеглості не входило до планів руського володаря, який продовжував активно шукати союзників й серед інших впливових європейських правителів.

Отже, ведучи королівського коня у коронаційному поході Бели IV восени 1235 р., князь Данило не тільки шукав військової допомоги, а й боровся проти інших претендентів на спадок його батька. Виконуючи "обов'язок" конюшого, правитель навряд чи визнавав себе ленником Бели IV. Почесна служба дала змогу, принаймні на певний час позбавити угорської підтримки головних конкурентів у протистоянні за Галицьку землю. Після невдалої війни на Подніпров'ї, очевидно, програної Михайлу Всеволодовичу, такий дипломатичний крок виглядає виваженим. Втім, повністю досягнути поставленої мети не вдалося. Претензії славонського правителя Коломана, якщо вони існували, його брат не підтримав, але перевагу в опануванні Галицької землі король надав саме чернігівським володарям. Отже, участь Данила Романовича в інтронізації Бели IV восени 1235 р. відкрила десятиліття конфронтації між угорським та волинським дворами, кінцевою межею якої стала битва 1245 р. поблизу Ярослава.

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

Flier M. S. The Iconography of Royal Procession: Ivan the Terrible and the Moscowite Palm Sunday Ritual // European Monarchy: its evolution and practice from Roman antiquity to modern times / Ed. by H. Durchhardt, R. A. Jackson, D. Sturdy. – Stuttgart, 1992. – P. 109–126; Кореневский А. В., Пилюгин А. Ю. Officium stratoris... – С. 221–240.

⁷⁵ Докладніше див.: *Арциховский А. В. Древнерусские миниатюры как исто-*

рический источник. – Москва, 1944. – С. 31–35; Папуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С. 140; Котляр М. Коментар... – С. 345.

⁷⁶ Варто пригадати зауваження хроніста Генріха з Мюгельна, що праворуч від Бели IV ніс меч його брат Коломан: *Heinrichs von Mügeln Chronik der Hunnen. – S. 82.*